

Kelam'da Nefs Fenomenolojisi

Günel, Tuğba. *Kelam'da Nefs Fenomenolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Tuğba GÜNAL

Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara/Türkiye
Dr., Ankara University, Faculty of Theology, Ankara/Türkiye

tgunal@ankara.edu.tr | orcid.org/0000-0003-0949-8565 | ror.org/01wntqw50

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Doktora Tez Özeti Doctoral Dissertation Summary

Geliş Tarihi Date Recieved

15 Nisan 2022 15 April 2022

Kabul Tarihi Date Accepted

09 Haziran 2022 09 June 2022

Yayın Tarihi Date Published

30 Haziran 2022 30 June 2022

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Tuğba Günel).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Tuğba Günel).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Özet

Bu çalışma, nefis teorisini; kozmolojik, ontolojik, epistemolojik ve ahlâkî çerçevede ele almakta; böylelikle nefis düşüncesine bütüncül bir bakış açısı sağlamayı amaçlamaktadır. Zira nefis düşüncesine ilişkin farklı disiplinlerde yapılan çalışmaların konuyu tek bir açıdan ele alışı, konuyu sistematik bir bütünlük içerisinde değerlendirmeye engel teşkil etmektedir. İnsan konusunu incelemek ise onun; varlık içindeki yerini tespit etme bakımından “kozmojik”; yapısal mahiyetini irdelemek açısından “ontolojik”; aklî süreçlerinin neliği ve nasıllığının ortaya çıkarılması noktasında “epistemolojik” ve davranışlarının kökeni, niteliği ve hedefi bakımından “ahlâkî” boyutların tümünün içerildiği bir çerçeve çizmeyi gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamız, nefis teorisi bağlamında; a) “neredeyim ve neyle ilişkiyim”, b) “neyim”, c) “neyi, nasıl bilebilirim” ve d) “ne yapmalıyım” sorularına cevap aramakta; bir başka ifadeyle, insan varlığı çözümlemesi hedefi taşımaktadır. “Nefsin Ontolojik Bağlam Alanları” başlığını taşıyan birinci bölümde; a) nefsin varlıksal konumunun hem sudûr hem de yoktan yaratma nazariyesi açısından incelendiği “kozmojik bağlam”, b) nefsin varlığına ilişkin delillendirmeler, mahiyet analizi ve her bir varlık türündeki tezahürlerinin araştırıldığı “ontik bağlam” ve c) mizaç teorileri bağlamında nefsin konumunun ele alındığı “kozal ilişkiler bağlamı” irdelenmektedir. “Nefsin Epistemolojik Bağlam Alanları” başlığını taşıyan ikinci bölümde, insanın sahip olduğu kognitif yetilerin kökeni inceleme konusu edilmektedir. Bu bölümün alt başlıklarını ise a) nefsin varlığının ‘bilme’ olgusu üzerinden delillendirilmesi, b) bilgi elde etme sürecinde veri sağlama araçları: “duyular / iç ve dış duyular” ve c) “akıl / aklî aşamalar” konuları teşkil etmektedir. “Nefsin Ahlâkî Bağlam Alanları” başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise a) ahlâkın mahiyeti, b) insanın çift kutuplu eylem alanına tekabül eden erdem/erdemsizlik ve mahiyeti ve c) nefis temelli eylem kategorileri incelenmektedir. İlk bölümde, nefis konusuna hasredilmiş *Kitâbü'n-nefs / Kitâbu'r-rûh* başlıklı eserler; ikinci bölümde, *Fî'l-'akl* başlıklı eserler; üçüncü bölümde ise nefis düşüncesi doğrultusunda telif edilmiş ahlâk eserleri kullanılmıştır. Böylelikle her bölüm, kendi alanı için temel teşkil eden eserler bağlamında irdelenmeye alınmış, bu eserlerdeki problematiklerin tespitine dayalı bir sistematik oluşturulabilmiş, odak kaybı yaşanmamasına çaba gösterilmiştir. Bir başka açıdan, çalışmamızda nefis düşüncesi, öncelikle İslam Felsefesi temelinde ele alınmış; sonrasında ise kalamî düşünce açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bunun sebebi, düşünce geleneğimizde, nefis teorisinin, sistemli bir şekilde, ilk defa İslam Felsefesi'nde yer alıyor oluşudur. Çalışmamızda nefis düşüncesinin Kalam ve İslam Felsefesi açısından argümantatif bir karşılaştırmaya tabi tutulması, bu teori üzerinden her iki alanın karakteristik yapısının görülebilmesini sağlamıştır. Çalışmamızın diğer bir hedefi ise kalamî, felsefî ve tasavvufî tartışmaların etkisinde kalmaksızın nefis kelimesinin Kur'ân'daki kullanım alanlarına dayalı yeni tasnif yapmaktır. Bu doğrultuda, çalışmamızda, kimi zaman örtük kimi zaman açık bir şekilde şu soruların cevapları aranmıştır: Nefis kelimesinin sözlük anlamında bir daralma ya da genişleme söz konusu mudur? Tefsir çalışmalarında kelimenin sözlük anlamına bağlı kalınmış mıdır? Felsefî, tasavvufî ve kalamî tartışmaların, nefis düşüncesinin şekillenmesinde etkisi var mıdır? Nefis konusunu çözümlemede felsefî, tasavvufî ve kalamî bakış açıları arasında fark var mıdır? Nefis, yalnızca ontolojinin mi konusudur? Nefis düşüncesinin ilişkili olduğu alanlar hangileridir? Nefsin mücerred cevher ya da latîf cisim olarak nitelenmesinin gerekçesi nedir? Nefse bedenden ayrık bir hüviyet vermek, zorunlu mudur? Bu konudaki argümanlar yeterli midir? Literatürde nefse ait

görülen yönler (nebâtî, hayvânî, insânî nefis / şehevî, gazabî, nâtık nefis) ne anlama gelmektedir? İnsanı, nefis ve bedenden oluşan bir varlık olarak değerlendirmeyen görüşler mevcut mudur? Bu görüşlerin dayanağı nedir? İnsanı diğer canlılardan farklı kılan, nefse sahip olması mıdır? İnsanın var olmasının, bilgi sahibi olmasının, ahlâkî eylemlerde bulunmasının, beden olmadan imkansızlığı açıkken nefis düşüncesi nasıl ispatlanacaktır? İnsanı tümüyle maddî bir varlık olarak değerlendirmek mümkün değil midir? İnsan tümüyle maddî bir varlık ise onun zihnî eylemlerde bulunması nasıl açıklanacaktır? İnsan tümüyle maddî bir varlık ise onun ahlâkî eylemlerde bulunması nasıl açıklanacaktır? İnsanı nefis ve beden şeklinde düalist bir zeminde tanımlamak, insan tasavvuru açısından problem barındırmakta mıdır? Mu'tezilî, Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerinin insan ve nefis konusundaki görüşü nedir? Söz konusu ekollerin konuya yaklaşımında zaman içerisinde bir farklılaşma yaşanmış mıdır? Yaşanmışsa bunun gerekçesi nedir? Kur'ân'da insanın nefisinden bahsedilmekte midir? Kur'ân üzerinden yapılmış çalışmalara ve felsefî ve kelâmî literatürdeki nefis düşüncesine alternatif bir düşünce üretmek mümkün müdür? Bu sorgulamalar sonunda; a) düşünce tarihimizde belli bir aşamadan sonra neredeyse genel kabul görmüş düalist anlayışın bir zorunluluk olarak karşımızda durmadığı, b) bu kabulün teist olmanın getirdiği bir inanç veya sonuç olmadığı, c) aksine düşünce tarihimize insanı bütüncül bir şekilde ele alan değerlendirmelerin temel teşkil ettiği; fakat tercüme faaliyetleri sonrasında Yunan, Hint, Mısır ve Sümer felsefelerinin etkisiyle düalist görüşün İslam'la uzlaştırılmaya çalışıldığı, bunun ise hem nefis kelimesinin sözlük anlamlarına hem de konu hakkında üretilen eserlere sirayet ettiği, d) aslında insan varlığının, bedenle özdeş olmamakla birlikte; beden ve bedenin organizma bütünlüğünün ortaya çıkardığı, maddî ve gayri maddî niteliklerin tümü olduğu, dolayısıyla insan için bedenden ayrı ve bedenden farklı bir varlık düşünülmesinin, insan varlığı için zorunlu olmadığı; bu bağlamda nefsin, insanın maddî ve gayri maddî tüm özelliklerini kapsayan; bir başka ifadeyle, varlığı "ne ise o" kılacak olan yapı bütünlüğüne karşılık gelen bir kavram olarak karşımıza çıktığı ve e) söz konusu bu yaklaşımın hem akıl hem vahiy hem de literatür tarafından desteklendiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Nefis, Kozmoloji, Ontoloji, Epistemoloji, Ahlâk, İnsan tabiatı.

Abstract

This study deals with the theory of nafs in a cosmological, ontological, epistemological and moral framework, thus aims to provide a holistic perspective to the idea of nafs. The fact that studies in different disciplines on the idea of nafs deal with the issue from a single perspective does not allow to evaluate the issue in a systematic integrity. Because examining the subject of human requires drawing a framework that includes all of the "cosmological" dimensions in terms of determining its place in existence, "ontological" dimensions in terms of examining its structural nature, "epistemological" dimensions in terms of revealing the nature and ways of mental processes, and "moral" dimensions in terms of the origin, quality and target of their behaviors. In this direction, our study, in the context of the theory of nafs, seeks answers to the questions a) "where am I and what am I related to", b) "what am I", c) "what and how can I know" and d) "what should I do; in other words, it aims at the analysis of human existence. In the first chapter titled "Ontological Context Areas of the Nafs"; a) the "cosmological context" in which the existential

position of the nafs is examined in terms of both the theory of emanation and creation, b) the “ontic context” in which the proofs of the existence of the nafs, the analysis of its essence and its manifestations in each type of being are investigated, and c) the “causal relations context” in which the position of the nafs is examined in the context of temperament theories. In the second chapter, titled “Epistemological Context Areas of the Nafs”, the origin of the cognitive abilities of human beings is discussed. The subtitles of this section are a) proving the existence of the nafs through the phenomenon of ‘knowing’, b) means of providing data in the process of obtaining information: “senses/inner and outer senses” and c) “mind/mental stages”. In the third chapter, titled “The Moral Context Fields of the Nafs”, a) the nature of morality, b) the virtue/immorality and nature of man, which corresponds to the bipolar action field, and c) the ego-based action categories are examined. In the first chapter, the works titled *Kitāb al-Nafs / Kitāb al-Rûh* written on the subject of nafs, in the second chapter, the works titled *Fî al-'Aql*, and in the third chapter, the moral works composed in regard to the idea of nafs have been used. Thus, each chapter has been examined in the context of works that constitute the basis for their respective fields, a systematic has been formed based on the determination of the problematics in these works, and efforts have been made not to lose focus. From another point of view, in our study, the idea of nafs has been first discussed on the basis of Islamic Philosophy, and then evaluated in terms of kalamî/theological thought. This is due to the fact that in our tradition of thought, the theory of nafs is systematically included in Islamic Philosophy for the first time. In our study, the argumentative comparison of the idea of nafs in terms of Kalam and Islamic Philosophy has allowed us to see the characteristic structure of both fields through this theory. Another goal of our study is to make a new classification based on the usage areas of the word nafs in the Quran without being influenced by theological, philosophical and mystical discussions. In this direction, in our study, the answers to the following questions were sought, sometimes implicitly and sometimes explicitly: Is there a narrowing or expansion in the lexical meaning of the word nafs? Is the lexical meaning of the word nafs stucked to in tafsir studies? Do philosophical, mystical and theological discussions have an effect on the formation of the thought of the nafs? Is there a difference between philosophical, mystical and theological perspectives in analyzing the issue of nafs? Is the nafs only the subject of ontology? Which areas are related to the thought of the nafs? What is the reason for the characterization of the nafs as an abstract substance or a subtle body? Is it obligatory to give the nafs an identity separate from the body? Are the arguments on this subject sufficient? What do the aspects of the nafs (vegetative, locomotive, rational nafs / appetitive, spirited, rational nafs) in the literature mean? Are there views that do not consider man as a being composed of nafs and body? What is the basis of these views? Is it because he/she has a nafs that makes man different from other living things? How will the idea of the nafs be proved when it is clear that it is impossible for a human to exist, to have knowledge, to act morally without the body? Is it not possible to consider man as a purely material being? If man is a completely material being, how will his mental actions be explained? If man is a purely material being, how will his moral actions be explained? Does defining human in the form of nafs and body on a dualist basis pose a problem in terms of human imagination? What is the view of Mu'tazilî, Ash'arî and Maturidî schools on human and nafs? Has there been a change in the approach of these schools to the subject over time? If so, what is the reason for it? Is the human nafs mentioned in the Quran? Is it possible to produce an alternative thought to studies made on the Quran and

to the idea of nafs in philosophical and theological literature? As a result of these inquiries, the following conclusions were reached: a) after a certain stage in our history of thought, the almost generally accepted dualist understanding did not stand before us as a necessity, b) this acceptance is not a belief of or result of being a theist, c) on the contrary, evaluations that deal with human in a holistic way formed the basis of our history of thought, but after the translation activities, the dualist view was tried to be reconciled with Islam with the influence of Greek, Indian, Egyptian and Sumerian philosophy, and this affected both the lexical meanings of the word nafs and the works produced on the subject, d) although human existence, in fact, is not identical with the body, it is all of the material and non-material qualities revealed by the body and the organismal integrity of the body. Therefore, it is not necessary for human existence to think of a being separate from the body and different from the body. In this context, nafs emerges as a concept that covers all material and non-material characteristics of human beings, in other words, corresponds to the structural integrity that will make existence “what it is” and e) this approach is supported by both reason, revelation and literature.

Keywords: Kalam, Nafs, Cosmology, Ontology, Epistemology, Morality, Human nature.